

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 5 Issue 2, A Tribute to Prof. Dr. Halil INALCIK p. 489-506, March, 2013

Manisa Müzesi'ndeki Marsyas Heykeli'nin İkonografik Çözümlemesi ve Apameia Üzerine Bir Araştırma *Iconographic Analysis of the Marsyas Statue in the Manisa Museum and an Inquiry on Apameia*

Yrd.Doç.Dr.Hüseyin Üreten
Adnan Menderes Üniversitesi- Aydın

Öz: Bu çalışmada Apameia halkının manevi değerlerini yansıtan Marsyas Efsanesi antik yazılı kaynak ve sikkelerden de yararlanılarak farklı bakış açılarından, ya simgesel anlamlarından ya metin içeriğinden ya da altındaki yapılara odaklanarak, incelenmektedir. Ayrıca bu makalede Marsyas Efsanesi ile bir yandan kimine göre bir satyr, kimine göre de bir çoban olan Marsyas ile Tanrı Apollon arasında yapılan en eski müzik yarışmalarından birine, öte yandan Phryg kralı Midas'ın ünlü eşekkulaklarına günümüzde ise Suçukan Parkı'ndaki kayalardan fişkıran Dinar Çayı'na kadar ilginç bağlantılar da anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Apameia, Kelainai, Marsyas, Dinar Çayı, Midas

Abstract: This study analysis the Marsyas Myth of the people of Apameia by using ancient written sources, coins and the scholarly translation of the myth itself through different angles, from symbolic meanings and content of the text or focusing to the structure beneath it. Along with the Marsyas Myth this article covers one of the oldest musical competitions between Apollo and Marsyas, who was described as a satyr by some people and as a shepherd for some others, and interesting connections between the Phrygian king Midas' notorious donkeyears and Dinar Çayı (Creek) which springs from the rocks of Suçukan Park.

Key Words: Apameia, Celaenae, Marsyas, Dinar Creek, Midas

Bu inceleme, yüzyıllar öncesinden gelen ve antikçağ Apameia halkının manevi değerlerini yansıtan bir efsanenin sunduğu bilgileri ortaya koymaya yöneliktir. Evet, söz konusu efsane eskiçağ tarihinde Phrygia¹ olarak bilinen bölgenin önemli bir parçası olan Apameia'da yani günümüzde Dinar olarak bilinen topraklarda ortaya çıkmıştır. Amacımız mitoloji bilimini enine boyuna irdeleyip, bu konuda bilinenleri tekrarlamak değildir.

Yüzyılların ötesinden gelen bizler açısından mitoloji biliminin artık bir lüks değil zorunluluk olduğuna inanarak ele aldığımız bu çalışmada hedeflenen, bir müze ziyareti sırasında yanından geçtiğimiz "Marsyas Heykeli"ni neden "kollarından ağaca asılmış bir adam heykeli" olarak gördüğümüzü sorgulamaktır. Bilindiği üzere Phrygia uygarlığının farkındalığını gerek geçmişteki gerekse günümüzdeki tüm dünya hissetmiştir. Bundan dolayı çalışmamızda odak noktamız, uzak geçmişimizden kalan ancak zamanımız Anadolu insanları

¹ Phrygia topoğrafyası hakkında bkz. Ruge 1941: 781 - 868.

bir başka deyişle bizler tarafından yadsınan dolayısıyla tam olarak da bilinmeyen topraklarımızın hikâyesi olmuştur. Daha sonra ise antik yazılı kaynak ve sikkelerin de yardımlarıyla eski çağ tarih bilgisi ışığında aynı anda pek çok bakış açısından görülerek - *ya simgesel anlamları ya metin içerikleri ya da altlarındaki yapılara odaklanarak*- somut olmayan bu kültürel mirasa ilişkin ilginç bağlantılara işaret edilecek. Böylece antik Apameia kenti ve halkının tüm zamanlar içerisindeki yaşam karşısında sergilediği duruşu ortaya çıkarılacaktır. Bir başka deyişle, o dönem Apameia halkının başına gelen olaylar, duygu ve düşünceler, dünyayı algılayışları, inandıkları tanrı ve kahramanlar gibi birçok manevi unsurlar, yaratıldığı zamanlarda olduğu gibi günümüzde de entellektüel hayatın belki önemli parçaları olacak, topraklarımızın ve zamanımızın insanları yani bizler tarafından uzak geçmişimizden kalan bir miras olarak artık asla yok sayılmayacak.

Burada çıkış noktamız, Bedrettin Cömert'in ölümünden sonra Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde verdiği ders notlarının kitaba dönüştürüldüğü "*Mitoloji ve İkonografi* (Ankara 1999)" adlı kitabın *Giriş* bölümünde okuduğum şu ilk cümleler olacaktır:

"*Hangi türde olursa olsun, bir sanat ürününün tadılması onun kavranılmasıyla doğru orantılıdır. Eseri ne kadar çok anlamışsak elde edeceğimiz haz da o kadar yüksek olacaktır. Anlamak ise araştırmakla, irdelemekle, aklın dışındaki güçlere elverdiğince az pay bırakmakla, sezgi ve izlenimlerimizi dile döküp başkalarına iletir hale getirmekle gerçekleşebilir*" (Cömert 1999: 9).

Cömert aynı bölümde bir eserin algılanabilmesi, dolayısıyla estetik bakımdan tadılabilmesi için üç ayrı evrede gerçekleşen anlamların saptanması gerektiğini de ifade ederek bu koşulların kuramsal açıklamasını ve uygulamasını ünlü sanat tarihçisi ve estetikçi Erwin Panofsky²'ye borcu olduğumuzu belirtmektedir (Cömert 1999: 11). Panofsky'e borçlu olduğumuz bu üç evre; 1-*Doğal anlam a-olgusal anlam, b-ifadesel anlam*; 2-*Anlaşılabilir anlam* ile 3-*Asıl anlam veya içerik* şeklindedir.

Şimdi, Manisa Müzesi'ndeki "Marsyas Heykeli"ni, bu üç ayrı evre açısından Cömert'in eserinde bizlerle paylaştığı kuramsal açıklamalar eşliğinde gücümüz yettiğince değerlendirelim:

Doğal anlam: Bir eserde gördüğümüz biçimleri, tanıdığımız kimi nesnelere benzetmekle; bu biçimler arasındaki ilişkileri belirtmekle, yani biçimlerin hangi hareketler içinde olduklarını saptamakla elde ettiğimiz anlam, *olgusal anlam*dır. Belirli nesnelere benzetip adlandırdığımız, peşinden hangi hareketler içinde bulunduğunu saptadığımız bu biçimlerin ifadesel niteliklerini bulmakla, eserin *ifadesel anlamını* elde ederiz. Bir duruşun, bir davranışın acılı veya sevinçli özelliği; bir çevrenin, bir ortamın bizde hemen uyandırdığı sakin, hareketli veya kasvetli hava, ifadesel niteliklerdir. O halde *olgusal* ve *ifadesel* anlamlar, bize eserin *doğal konusunu* vermektedir (Cömert 1999: 11).

² Sanat Tarihi alanındaki en önemli isimlerden biri olan Erwin Panofsky, 1892 - 1968 yılları arasında yaşamıştır. Panofsky, görsel sanat eserlerinin anlaşılması için yetersiz kalan *ikonografi* yöntemini geliştirerek *ikonoloji* yöntemini oluşturmuştur. İkonografi görseli betimler, sınıflandırır ve eserin derinlerine inmez. Ancak ikonoloji betimlemenin ötesine giderek sanat eserini anlamak için derinlere iner. Önce eserin biçimsel analizini yapar, sonra metinlere başvurur, son olarak da bütün edinilen bilgilerden yola çıkarak görseli tarihsel süreç içindeki diğer örneklerle karşılaştırarak yorumlar. Bu çözümlemeyi yaparken dönem kaynaklarına, dönemin sosyo-ekonomik yapısına, sanatçının üslubuna bakar. Bu nedenle ikonoloji birçok kaynağın değerlendirilmesi sonrasında ulaşılan kültürel bir okumadır. Daha detaylı bilgi için bkz. Panofsky 2012.

Örnek olarak, 1995 yılından itibaren Manisa Müzesi'nde koruma altına alınan "Marsyas Heykeli"ni alalım.³ Önce bu eserde gördüğümüz biçimleri, tanıdığımız kimi nesnelere benzetelim. Beyaz mermerden⁴ yapılmış olan bu heykel grubunda, solda bir ağaç (efsanelerin değişik varyantlarında çam ağacı, çınar ağacı ya da incir ağacı şeklinde ifadeler yer almaktadır), bu ağaca kollarından bağlanarak, asılmış adaleli çıplak erkek figürü, ağacın sol bölümündeki dalda ise yüzülmüş bir deri asılı. Sağda çömelmiş bir durumda bıçağını bileyen bir başka erkek figürü yer almaktadır (Res.1).

Şimdi, tanıdığımız nesnelere benzettiğimiz biçimler arasındaki ilişkileri saptayalım: Kollarından incir ağacına asılmış erkek, gördüğü işkenceyi daha iyi vurgularcasına asılma sonucu omuz ve göğüs adaleleri gerilmiş, kaburgaları ortaya çıkmış bir şekilde tasvir edilmiştir. Onun hemen sağında yer alan diğer erkek figür ise sol dizini yere dayamış, sağ ayağını karnına çekmiş yani çömelmiş durumda sol omuzunun üzerinden sol bölümdeki incir ağacına kollarından asılı şekilde tasvir edilmiş olan yaşlı adama bakmaktadır.

Böylece söz konusu heykel grubunun olgusal anlamını bulmuş olduk.

İfadesel anlama gelince; incir ağacına kollarından asılı şekilde tasvir edilmiş olan çıplak erkek, gördüğü işkenceyi daha iyi vurgularcasına başı göğsüne ve hafifçe sağa düşmüş, ağzı hafif açık durumda gösterilmiştir. Kaşları hafifçe çatılmış, gür ve kabarık saçları kısmen alınmış durumdadır. Ayrıca sakal ve bıyıkları birbirine karışmış iki bukle halinde aşağıya inmektedir. Sağ bölümdeki çömelmiş durumdaki diğer erkek ise kabarık ve dağınık saçları kulaklarını ve ensesini kapatmış durumdadır. Kaşları çatılmış, gözleri yuvalarından fırlamış olarak ağaca asılmış çıplak erkek figürüne sanki öfke ile bakar gibidir. Böylece, Panofsky'nin doğal konu dediği anlamı saptamış olduk.

Panofsky, bu doğal anlamın taşıyıcısı olan, onu bize ileten unsurlara sanatsal motifler adını veriyor. Bu motiflerin bulunmasına ise, eserin önikonografik tasviri diyor.

Anlaşmalı anlam: Hemen şöyle bir soru gelebilir akla: Sanatçı niçin biri yaşlı, biri genç olmak üzere, iki erkek figürü bu heykel grubuna koymuş? Niçin incir ağacı var? Niçin yaşlı adam kollarından bu incir ağacına asılmış? Heykeltraş bu unsurları rastgele yan yana koymuş diyebiliriz miyiz? Peki, bu durumu açıklamak için ne yapmalıyız?

İşte Panofsky, eserin, bize ilk bakışta kapalı kalan ve gündelik pratik deneylerimizle açıklayamadığımız bu anlamına, *anlaşmalı anlam* diyor. Anlaşmalı anlamın bulunması ise gündelik pratik deneylerimizin dışına çıkmakla, onları başka bilgilerle tamamlamakla mümkün oluyor.

Peki, bu bilgileri nerede bulacağız? Bu sorunun bir tek karşılığı var: Araştıracacağız. Hem sonra, ressam ve heykeltraşlara sanatın tarihi boyunca bitmeyen hazine olmuş geleneksel kaynaklar vardır. Mitoloji de bunların en başında olanlarındandır. Heykeltraşın niçin incir ağacına kollarından asılmış bir yaşlı adam ile çömelmiş durumda bıçak bileyen genç bir adamı

³ Manisa'nın Sarıgöl ilçesine bağlı Bağlıca köyünde bulunarak yurtdışına kaçırıldığı kanıtlanan bu heykel grubu, Türk yetkililerin etkin girişimleri sonucunda Türkiye'ye iade edilmiş ve 1995 yılından itibaren Manisa Müzesi'nde koruma altına alınmıştır (Env. No: 8110). Eserin ölçüleri şöyledir: Yükseklik (kaide ile birlikte) 119 cm; Marsyas'ın boyu (kollar hariç) 61 cm; Gövde genişliği 13,5 cm; Köle'nin bou (çömelmiş durumda) 25 cm. Bu heykel grubu, Eski Manisa Müze Müdürü Hasan Dedeoğlu tarafından ayrıntılı bir biçimde bilim dünyasına tanıtılmıştır. Bkz. Dedeoğlu 1997: 145-147; Lev. LVI-LVII.

⁴ Bu noktada Marsyas figürü kopyalarının yapıldığı mermer çeşiti de üzerinde durulması gereken bir konudur. Kırmızı Marsyas, kırmızı damarlı mermerden yapılan üç kopya ile temsil edilirken; Beyaz Marsyas, beyaz mermerden yapılmış ondan fazla kopya ile bilinir. Smith'e göre "Asılan Marsyas" figürü on ikiden fazla kopya ve çeşitleme ile bilinmektedir. Bkz. Smith 2002: 109.

yan yana koyduğunu; yüzülmüş ve incir ağacının bir dalına asılmış deriyi bu iki figürle ilişkili gördüğünü bize söyleyen kaynak *Marsyas Efsanesi*'dir.

Pierre Grimal, “*Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma (Diccionario de mitologia griega y romana)*”⁵ adlı eserinde Phrygia/Apameia kaynaklı bu efsaneyi ana hatlarıyla bir varyantına göre şu şekilde anlatır (Grimal 1997: 473-474):

“*Tanrıça (Athena), tanrılar katında bir şölen sırasında geyik kemiğinden yapmıştı ilk flütü. Fakat, Hera ve Aphrodite, ona flütü üflerken bakıp, yüzünün aldığı şekille alay etmişlerdi. Bunun üzerine, Athena hemen Phrygia'ya giderek, bir ırmakta kendi yüzüne bakmıştı. Bakınca da iki tanrıçanın haklı olduklarını anlayarak, flütü fırlatıp atmış ve atarken de, onu bulup alacak olanı en korkunç cezalarla cezalandıracağı tehdidini savurmuştu. Gerçekten de, Marsyas flütü bulup aldı ve Apollon tarafından çarptırıldı.*

İcadından gurur duyan ve flüt müziğinin, dünyanın en güzel müziği olduğu kanısına kapılan Marsyas, Apollon'a meydan okuyup, gücü yetiyorsa liriyle böylesi bir müzik yapmasını söyledi. Apollon, mukabil bir meydan okumada bulunarak, kendisinin liriyle yaptığı gibi, hasmının da aletini ters taraftan çalmasını istedi. Lirin bu mükemmelliği karşısında, Marsyas yenik ilan edildi. Bunun üzerine, Apollon, Marsyas'ı bir çam ağacına (Plinius, bir çınar ağacına diyor) asarak, onun derisini yüzdü. Ama sonra kapıldığı öfkeden pişmanlık duyarak lirin kırırdı ve Marsyas'ı bir ırmağa çevirdi.”

Grimal'in aşırı eleştirel düşünce tarzını bir yana bırakarak, bize sunduğu Marsyas efsanesinin bu yoğunlaştırılmış anlatısından edindiğimiz bilgilerle, ele aldığımız eseri kısmen de olsa açıklamış oluyoruz. O halde ağaca kollarından asılmış yaşlı adam figürü müzik yarışmasında aşırı gurura kapılarak Tanrı Apollon'a meydan okuyan kendini beğenmiş olan Marsyas'tır. Burada kaynak metnin, yani efsanenin başkahramanı Marsyas dışında çömelen bir erkek figürü de görüyoruz. Yapılan müzik yarışmasında Marsyas'ın hayatı pahasına Apollon'a meydan okuduğunu, aşırı gururunun tanrısal cezasını da derisinin yüzülerek verildiğini ve yüzülen bu derinin de bir ağaca asıldığını biliyoruz. İşte eserde grubun içine dahil olan çömelen bıçak bileyicisi olan ikinci erkek figürü de Marsyas'ın derisini yüzen İskit kölesidir. Sanatçı gerçekten de mitolojiden aldığı veriler sonucunda eserindeki figürlerin karakterlerini çok başarılı bir şekilde vermiştir; İskitli bıçak bileyicisi sıkıca çömelen bir figür olarak, “düşük” köle kökenini belli eden özelliklerle “portre” görünümlü bir başla gösterilmiştir⁶ (Smith 2002: 109).

⁵ M. P. Grimal, bu sözlük için antikçağ literatüründe en çok zikredilen ya da en çok kullanılan efsanelerin ve mitosların kullanışlı bir repertuarını oluşturmaktan başka bir iddiası yoktur demektir. Efsane tradisyonlarının zamanın akışı içinde çeşitli varyantlarla zenginleşmesi sonucunda bu değişkenliğin nasıl kendiliğinden arttığını görmek açısından M.P. Grimal'in Sözlük'ü bu bakımdan çok yararlı olacaktır. Çünkü Grimal bu eserde antikçağın en yaygın şekilde kullanılan büyük mitoslarının değişmez ve her dem geçerli verilerini incelemeye ve özetlemeye çalışmıştır.

⁶ Marsyas Efsanesi, antikçağı oldukça etkilemiş ve dönemin sanatçıları tarafından birçok kez işlenmiş birçok heykele ve vazo resmine de konu olmuştur. Prof. Smith Hellenistik heykeltıraşlık derslerinin ürünü olan kitabının (Hellenistik Heykel [Hellenistic Sculpture]) birinci kısmında “Asılan Marsyas” figürünün on ikiden fazla kopya ve çeşitlemesinin bilindiğinden söz etmektedir. Kırmızı Marsyas kırmızı damarlı mermerden yapılan üç kopya ile temsil edilirken, Beyaz Marsyas beyaz mermerden yapılmış ondan fazla kopya ile bilinir. Beyaz mermerden yapılmış olan bu heykel grubunda hikâyenin kahramanlarının karakterleri çok başarılı bir şekilde verilmiştir. “*Marsyas'ın vücudu çok parlak anatomik detaylarla, hem gerçekçi özelliklerle hem de satyrlerin belirgin adaleli vücutlarıyla gösterilmiştir. Başu vahşi, hayvansı özelliklerini güçlü ve onurlu bir acıyla birleştirir. İskitli bıçak bileyicisi sıkıca çömelen bir figür olarak, 'düşük' köle kökenini belli eden özelliklerle 'portre' görünümlü bir başla gösterilmiştir.*

Dolayısıyla bu eserle, andığımız kaynak (mitoloji) arasında kuracağımız ilişki, bu esere, hiç yanılmadan “*Marsyas Heykeli*” adını vermemizi sağlayacak kesinliktedir.

Görüldüğü üzere mitolojinin bize verdiği bilgiler ışığında sanatsal motiflerle kimi kavramlar arasında bir bağ kurduk; bu bağı belirlemekle de sanatçının eserine bilerek, bilinçli olarak koyduğu, anlaşılmalı anlamı bulmuş olduk. Böyle yapmakla da ikonografik çözümleme adı verilen bir işlem gerçekleştirdik.

Eserin önikonografik tasviri için, pratik yaşantımızdan elde ettiğimiz deneyler yeterli olduğu halde, ikonografik çözümlemesi için, sanatsal motiflerle kimi kaynaklar, metinler, kavramlar arasında bir bağ, bir ilişki kurmak zornuda kaldık ve ancak bu yolla, sanatçının eserinde vermek istediği konuyu öğrenebildik.

Asıl anlam veya içerik: Bu noktada, önemli bir soru çıkıyor karşımıza. Biz, bu esere sanatçısı tarafından bilinçli olarak konulan, ama günlük deneylerimiz içine girmeyen anlamı bilmezsek, eseri tadabilir miyiz? Onu dramatikliği, trajikliği içinde algılayabilir miyiz? Bu soruya verilecek, akla uygun cevap herhalde “Hayır” olmalı.

Peki, bu eseri gereğince anlayamazsak, ona estetik bir değer biçebilir miyiz? Onu, beğenin tarihsel gelişimi içinde, layık olduğu yere yerleştirebilir miyiz? Kısaca eleştiri ve sanat tarihi mümkün olabilir mi? Bu sorulara da verilecek akla uygun cevap kesinlikle “Hayır” olmalı.

Böylece çalışmamızın başında da belirtmiş olduğumuz gibi Bedrettin Cömert’in “*Mitoloji ve İkonografi*” (Ankara 1999) adlı eserinin *Giriş* bölümünde yer alan bazı kuramsal açıklamalar eşliğinde Manisa Müzesi’ndeki “Marsyas Heykel”inin doğru bir estetik değerlendirmesini olanaklı kılacak konu çözümlemesi açısından mitolojinin yararlı bir araç olduğunu ortaya koymuş olduk.

Şimdi ise konunun daha anlaşılır olması adına daha doğrusu eseri tadabilmek adına Apameia antik kentinin yeri ve tarihçesi hakkında kısa bilgiler vermek isterim. İnaniyorum ki “Marsyas Efsanesi” dışında eğer bu efsanenin geçtiği yer ve bu yerin özellikleri hakkında da yeterli bilgi düzeyine sahip olursak buraya kadar ikonografik çözümlemesini yapmaya çalıştığımız “Marsyas Heykeli”ndeki pek çok detay bizlere hiç kuşku yok ki daha fazla anlam ifade edecektir.

Antik kaynaklarda *Κελαιναι* (=Kelainai), *Απαμεια η Κιβωτος* (= Apameia e Kibotos) ve *Απαμεια προς Μαιανδρον* (=Apameia pros Maiandron), sikkeler üzerinde ise çoğunlukla *ΑΠΑΜΕΩΝ* (= Apameon) ya da *ΚΟΙΝΟΝ ΦΡΥΓΙΑΣ ΑΠΑΜΕΙΣ* (= Koinon Phrygias Apameis) adlarıyla geçen kent (Apameia), bugünkü Afyonkarahisar ilinin Dinar ilçesi yakınlarında yer almaktadır.

Apameia antik kentinin konumu hakkında İ.Ö. 64 - İ.S. 19 yılları arasında yaşamış olan Strabon’da bilgi bulmaktayız. Strabon (XII.8.15)’un verdiği bilgiye göre, Apameia Suriye krallarından I. Antiokhos Soter (İ.Ö. 281 - 261) tarafından Kelainai’da oturanlar için kurulmuş bir yerleşim birimi olup adını da kralın annesi olan Apama’dan almıştır. Livius (XXXVIII. 13.5) tarafından da aktarılan bu bilgi göstermektedir ki bugün üzerinde Dinar ilçesinin kurulduğu eski Apameia, I. Antiokhos Soter tarafından Kelainai adıyla bilinen bir Phrygia⁷

Bıyığı, çenesi ve alt dudağındaki sakal tutamları ile Yunanlı olmadığı belirtilmiştir. Düz, zayıf saçları (Kahramanlar gür kıvrıkcık saçlarla gösterilir) ile yukarı kalkmış kaşları ve kırışmış, geniş açık alnı büyük ihtimalle, kötülükle sonuçlanan düşüncesizliğini yansıtmaktadır. Bkz. Smith 2002: 109.

⁷ Phrygia bölgesi günümüzde, yaklaşık olarak Ankara, Afyonkarahisar ve Eskişehir illerinin tümünü; Konya, Isparta ve Burdur illerinin kuzey, Kütahya ilinin ise batı bölümünü kapsıyordu. Bölge adını Küçük Asia’ya Thrakia ve Boğazlar üzerinden girmiş bir Thrak boyu olan Phrygler’den almıştır. Bölge, İ.Ö. I. binyıl siyasi ve kültür tarihinin belli bir dönemine damgasını vurmuş özellikle İ.Ö. 8. Yüzyılda

kentinin yakınında, Kelainai'dan göç ettirilen halk için kurulmuş yeni bir yerleşim birimidir. Adını da yine aynı antik kaynaklardan öğrendiğimiz üzere Suriye kraliyet ailesi bireylerinden birinden yani I. Antiokhos'un İranlı bir prenses olan annesi Apama'dan almıştır⁸. Demek ki Apameia, daha önce önemli bir yerleşme olarak bilinen Kelainai'nın yakınında kurulmuş ve Kelainai halkı da Apameia'ya yerleştirilmiştir. Bu nedenle kent Kelainai ile birlikte anılmaktadır. Dolayısıyla da Apameia yerleşim biriminin konumu ve tarihinden söz edebilmek için önce Kelainai kentinin konumu ve tarihine burada kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Kelainai, antik kaynaklar⁹ tarafından hem coğrafî hem de tarihi konumu itibarıyla hakkında yeterli bilgiye ulaşabileceğimiz ölçüde tanımlanmış, klasik Phrygia¹⁰ bölgesinin en ünlü yerleşim yerlerinden bir olarak karşımıza çıkmaktadır. Hitit metinlerinde adının *Kuwalija* (Sevin 2001: 205) olarak geçtiği sanılan antik kentin *ktistes*i yani kurucusu olarak Midas¹¹ gösterilmektedir (Eitrem 1966: 1538 vd; Pekman 1970: 28).

Anadolu'nun merkezinde yer alan temel bir güç olarak önceleri Kızılırmak'ın etrafında, daha sonra da Sakarya Nehri civarında gelişmişlerdir. Kısacası Phrygia ve Phrygia halkı yazınsal geleneğe göre gerek kendi döneminde gerekse günümüzde farkındalığını hissettiren dünyanın en eski topluluklarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim antikçağdan günümüze birçok kaynak Phrygia bölgesi, halkı ve uygarlığı konusunda bizlere ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Örneğin tarihi kaynaklarda ilk kez Homeros, İlyada adlı destanında Phrygialıların Troia Savaşı'ndan çok önce bu bölgede olduklarını söyleyerek Priamos, Phryglerin müttefiki olarak adlandırılır (Hom. II. III.181-190). Bununla birlikte Strabon (XII.8.13, 15), Livius (XXXVIII.13.5) ve Plinius (*nat.* V.106) gibi antik yazarların eserlerinde özellikle çalışmamız açısından Kelainai ve Apameia'nın konumu hakkında bilgiler yer almaktadır. Sonuç olarak eskiçağ tarihinde güçlü bir tesir bırakan Phrygler, günümüz araştırmacıları tarafından da çalışma konusu olarak düşünülmüştür. Ayrıca bkz. Akurgal 1995: 191 - 195; Kaya 2000: 121 - 136; Pekman 1970: 27 - 30; Sevin 1985: 248 - 274; Sevin 2001: 193 - 212; Tekin 2008; Uçankuş 2002; ve başk. ; Anson 1988: 471 - 477; Buckler 1935: 71 - 78; Cohen 1995; Ruge 1921: 133 - 134; Ramsay 2003; Walkens 1977: 277 - 315; et al.

⁸ Kaya, "Suriye Krallığı'nın Büyük Menderes Havzasındaki Kolonileri" (İzmir 2000) adlı çalışmasında Suriye krallarınca Maiandros (Büyük Menderes) havzasında kurulan kolonilerden söz eden az sayıda eskiçağ yazarı olduğunu ve bunlardan İ.S. II. yüzyılda yaşamış olan tarihçi Appianos'un da aktarmış olduğu bilgilerin çoğunlukla yanlış ya da eksik olduğunu anlatmaktadır. Kaya aynı çalışmasında Appianos'un da içinde bulunduğu eskiçağ yazarlarının Hellenistik krallar ya da hükümdarlar tarafından kurulmuş olan bir yerleşim biriminin "kent" mi "koloni" mi şeklinde doğru statü ayrımını da yapamadıklarını belirtmektedir. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere çalışmamızın konusunu oluşturan ve Suriye kralı I. Antiokhos Soter tarafından egemen olduğu topraklar üzerinde kurulan Apameia kolonisinin nerede, hangi tarihte, neden ya da ne amaçla kurulduğu, koloni tipi, koloni yönetimi ve kolonistlerin kimliği gibi konular hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Kaya 2000, 120 - 136; Apama için bkz. Wilcken 1894: 2662.

⁹ Kelainai hakkında bilgi veren antik kaynakların genel bir listesi için bkz. Ruge 1921: 133 - 134.

¹⁰ Klasik Phrygia genel olarak, doğuda Kappadokia, sonraları Galatia; güneyde Lykaonia, Pisidia bölgeleri, Kabalis, Milyas ve Kibyatis yöreleri; batıda Mysia, Lydia, Karia; kuzeyde de Bithynia ve Paphlagonia bölgeleriyle komşudur (Sevin 2001: 195); Bölgenin topoğrafyası için ayrıca bkz. Ruge 1941: 781 - 868.

¹¹ Midas, efsanede olduğu kadar tarih (Hdt. VIII.138; Xen. *Anab.* I.2.13; Plin. *nat.* VII.57; Paus. I.4) ve arkeoloji kaynaklarında (Uçankuş 2002) da adı çok anılan bir Phrygia kralıdır. Phrygia'da bulunan birçok anıtlar bugün de onun adını taşır, birçok efsane (Grimal 1997: 505 - 506) onun anısını yaşatır. Midas'ın sadece ülkemizde değil farklı ülkelerin edebiyat ve sanat dünyalarına da yansımaları olmuştur. Ülkemizde örneğin Anadolu kültürüne sahip çıkması ile tanınan Güngör Dilmen'in librettosunu (opera metni) yazdığı Ferit Tüzün'ün ise bestelediği "Midas'ın Kulakları" adlı 2 perdelik opera oyunu 1960 yılında sahnelenmiştir (Altar 1981: 384). İngiltere'de ise Elizabeth Dönemi yazarlarından John Lyly,

Kent coğrafi olarak Apameia'nın kurulmuş olduğu yerden daha yüksek bir yerde olasılıkla korunaklı olmayan açık bir alanda kurulmuş olmalı. Strabon'dan edindiğimiz bilgiye göre bu nedenle Suriye kralı I. Antiokhos Soter tarafından Hellenistik dönemde Kelainai halkı yerlerinden göç ettirilerek yeni kente yani Apameia'ya yerleştirilmiştir (XII.8.15). Bu konuda Herodotos ve Xenophon'da geçen bilgiler de kentin konumuna ilişkin bu görüşü doğrulamaktadır. Herodotos, İ.Ö. 480'de Büyük Pers Kralı Dareios oğlu Xerxes'in Yunanistan seferine giderken yanından ve içinden geçtiği şehirler arasında Kelainai'yı da anıyor. Ona göre Maiandros'un kaynakları ve Maiandros'a eşit bir ırmak olan Kataraktes dediği Marsyas da Kelainai'dadır. Hatta Marsyas, Kelainai agorasında kaynar ve Maiandros'a karışır (VII.26). Xenophon da İ.Ö. 401'de uğradığı bu kent üzerine ilginç bilgiler veriyor. Anlattıklarına göre Kyros ile birlikte Sardeis'te topladıkları birliklerle oradan ayrıldıktan sonra üç günlük yürüyüş sonunda Phrygia'nın kalabalık, büyük ve zengin bir kenti olan Kelainai'ya ulaşmışlar. Ayrıca orada Marsyas'ın kaynağında hisarın eteğinde Büyük Kral'ın bir şatosu da varmış. Söylendiğine göre Xerxes bu şatoyu ve Kleainai hisarını, Yunanistan'da bozguna uğradıktan sonra dönerken yaptırmıştı. Kyros, Kelainai'da otuz gün kalmış (*Anab.*, I.II.7-9).

Anılan antikçağ yazarlarının verdiği bilgiler ışığında kent kronolojik bir tarihsel bakış açısıyla da açıklanmaya çalışılmıştır. Herodotos'da (VII.26) doğal ve ticari yapısı hakkında bilgi sahibi olduğumuz kent olasılıkla İ.Ö. VI. yüzyılın başlarına kadar Lydia egemenliği altında güvenli bir ticaret merkezi olmaya devam etmişti. Nitekim Xerxes Yunanistan seferine hazırlanırken, Kelainai'da oturan bir Lydialı, Atys oğlu Pythios, orduyu ve kralı büyük bir cömertlikle ağırlamış; hatta para yardımı yaparak sefer giderlerine de katılmak istemiştir (VII.27). Yine Herodotos'dan öğrendiğimize göre yukarıda da sözünü ettiğimiz üzere Xerxes, sefer dönüşünde kentte bir süre ikamet etmiştir. Ve söylendiğine göre Kelainai'da bir şato ve hisar yaptırmıştı (*Anab.*, I.II.9). Kent daha sonra genç Kyros tarafından da tercih edilen bir yer -*avlanma yeri*- olmuş ve Kyros Kelainai'da otuz gün kalmıştı (*Anab.*, I.II.9). Kyros'un ölümünden sonra ise kent, Sardeis satrapı Tissaphernes tarafından yönetilmeye devam etmiş (*Hell.*, III.1.3).

Kelainai hakkında ulaşılan tarihsel kayıtlar ne yazık ki bu tarihten Makedonya Kralı Büyük İskender'in Anadolu'ya girdiği İ.Ö. 334 baharına kadar birden kesilir.

İ.Ö. 334'te İskender, Askania Gölü'nün (Burdur Gölü) kıyısını izleyerek Phrygia'ya girer ve birkaç günlük yürüyüşten sonra Kelainai'a varır. Burası o tarihte bir Pers satrabının garnizonu ile istihkâm edilmiş bir kentti. İskender kent ile anlaşmaya vararak kan dökülmeden kentte bir işgal ordusu bırakarak yaklaşık on gün kadar burada dinlenir. Daha sonra Phrygia satraplığına "Tek Gözlü" Antigonos'u atayarak kentten ayrılır (Arr. *anab.*, I.29.1; ayrıca bkz. Kaya 2000: 128; Tekin 2008: 127). Böylece kent, Büyük İskender'in İ.Ö. 13 Haziran 323'te Babylon'da ölümünden sonra başlayan Büyük İskender sonrası dönemde yani "Diadokhlar" adı verilen dönemde Büyük Phrygia'nın yönetimini ele geçiren Antigonos Monophthalmos tarafından ikametgâh olarak seçilir. Kent, Khaironeialı ünlü düşünür ve biyografyacı Plutarkhos (*Eum.*, VIII.4) tarafından aktarılan bilgiye göre İ.Ö. 322 yılında bir kışlığına da olsa Kardialı Eumenes tarafından işgal edilerek Eumenes ile Antiokhos arasında bir çekişme

1592 yılında alegorik bir oyun olarak tanımlanan "Midas" adlı bir oyun yazmıştır (Dilke 1894: 290). Görüldüğü üzere gerek Dilmen gerekse Lyly eserlerine konu olarak Midas mitoslarını seçmiştir. Örnekler daha da çoğaltılabilir. Ancak bu iki örnek ışığında şunu belirtmek isterim ki özellikle Batı uygarlığının sahiplendiği birçok değerde orijin olarak Phrygia topraklarından gelen Midas'ın ruhu vardır. Ünlü coğrafyacı Strabon'a göre ise bu kente Kelainai adının verilmesi Phrygia Bölgesi'nde kutsanan Poseidon'un Danaios'un kızlarından biri olan Kelaino'dan olan oğlu Kelainos'a izafeten olmuştur. Yani kentin kistesini "Kelainos" gösterilmektedir (Strab. XII.8.18).

konusu haline gelir. Ancak Eumenes, Kelainai'yı işgal ettiğinde büyük toprak sahiplerini her ne kadar Antigonos'un destekçileri olarak görüp hem ordusuna kaynak sağlamak hem de kendi popüleritesini arttırmak adına kent topraklarını bölgenin önde gelenlerine satmış olsa da kentin yönetimi Antigonos'un yönetimi altında kalmaya devam eder. İ.Ö. 281 yılında Hermos (Gediz) vadisindeki Korupedion'da yapılan savaşta Seleukos'un zaferi üzerine ne yazık ki Kelainai kenti bu kez galip gelen Seleukos egemenliğine girer.

Sonuçta yukarıda da değindiğimiz üzere, Seleukos'un halefi olan I. Antiokhos Soter (İ.Ö. 281 - 261) döneminde Kelainai kenti ve çevresi kral tarafından Maiandros havzasında kurulacak olan ordugâh şehirler için seçilen ilk yerlerden biri olur. Böylece Ephesos'tan Suriye ve Mezopotamya'ya kadar ulaşan ve güney yolu olarak adlandırılan anayol üzerinde stratejik bir yeri işgal eden Kelainai, Suriye Kralı Antiokhos tarafından düzlüğe taşınarak genişletilir ve adı da Apameia olarak değiştirilerek yeniden kurulur.¹² İşte Kelainai kentinin Apameia adını aldığı Antiokhos Soter dönemine kadar olan tarihsel geçmişi kısaca bu şekildedir.

Apameia kentine gelince:¹³ Daha önce de ifade etmiş olduğumuz üzere, günümüzde Apameia yerleşimi, Afyonkarahisar ilinin Dinar ilçesi yakınlarında yer almaktadır. Maiandros (Büyük Menderes) Havzası'nın en önemli ve büyük antik kentlerinden biri olan Apameia, Seleukoslar Kralı I. Antiokhos Soter tarafından annesi Apama adına İ.Ö. 3. yüzyılda (İ.Ö. 281 - 261) kurulmuştur.¹⁴ Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, eski çağ yazarları tarafından bize kadar ulaştırılmış olan bilgiler ışığında kurucusu I. Antiokhos Soter olan bu Hellenistik kent herşeyden önce "kent" değil Kelainai olarak adlandırılmış olan eski yerleşimin yakınında kurulan önemli bir askeri kolonidir.¹⁵

Söz konusu bu yeni askeri koloni kenti öyle anlaşılıyor ki, bölgeden geçen çok önemli yolların denetimini yapması yanında, özellikle bir alışveriş merkezi olarak da büyük bir önem kazanmıştır. Bunu İ.Ö. 1. yüzyılda yaşayan Amaseialı Strabon aynen şu sözlerle tanımlamaktadır (XII.8.15): "*Apameia, Asia'nın büyük bir ticaret merkezidir, burada Asia'ya*

¹² "*Antiokhos Soter, Kelainai'da oturanları bugünkü Apameia'ya yerleştirmiştir ve bu kent ismini kralın annesi olan Apama'dan almıştır. Apama Artabazos'un kızı olup Seleukos Nikator'la evlenmişti.*" (Strab. XII.8.15). Ayrıca bkz. Plin. nat. VI. 132 ve yukarıda d.n. 8.

¹³ Kent iki ayrı parçaya ayrılmıştır. İlki Xerxes döneminde inşa edilen korunaklı bir kale, ikinci kısmı ise doğuya doğru hafifçe yükselen tepenin eteklerinde kurulmuş olan ticari bölgedir. Antiokhos Soter, bu bölgeyi Marsyas'ın ortasından geçtiği bir platonun üzerine taşımıştır. İlk zamanlar Kelainai kentinin olduğu bölge terk edilmiş olsa da yeni kurulan yerleşim yeri büyüdükçe ilk başta terk edilen bölge kentin varoşları olarak yerleşim görmüştür. Bkz. Ramsay 2003: 421.

¹⁴ Maiandros Havzası'ndaki Apameia'nın konumu için bkz. Strab. XII.8.13; Liv. XXXVIII.13.5; Plin. nat. V.106 ve Hirschfeld 1894: 2663 - 2665. Bilindiği üzere Hellenistik Dönem'de birden çok Apameia isimli kent kurulmuştur. Konumuz çerçevesinde bizim ilgilendiğimiz kent yanında bulunan ırmakla ayırt edilerek, *Απαμεια προς Μαιανδρον* (Maiandros Apameiası) olarak da adlandırılmıştır. Çünkü Apameia isimli Anadolu içinde ve dışında başka kentler de bulunmaktadır. Örneğin Suriye'de I. Seleukos tarafından kurulmuş Orontes Apameiası (Strab. XVI.752; App. Syr. 57; Polyb. V.45), I. Antiokhos tarafından kurulmuş Dicle Apameiası (Seleukeia) (Plin. nat. VI. 129, 132) ve bir de Anadolu'da Bithynia bölgesinde I. Prusias tarafından kurulmuş olan Apameia adlı yerleşim yerleri (Strab. XII. 563; Plin. nat. V. 143, 149) de bulunmaktadır. <http://www.attalus.org/names/a/apameia.html> (Erişim Tarihi: 15.02.2013).

¹⁵ "*Maiandros ırmağı boyunca ve bu ırmağın kolları üzerinde ya da yakınında, toplam onbir koloni kurulmuştur. Bu kolonilerin yedisi adlarını Suriye krallarından ya da kraliyet ailesine mensup bireylerden almıştır. Bunların ikisi Antiokheia, diğerleri Apameia, Nysa, Seleukeia, Laodikeia ve Stratoneikeia adlarını taşımaktadırlar.*" Kaya 2000: 122.

özel bir anlamda kullanıyorum ve bu kent Ephesos'tan sonra ikinci gelir; burası hem İtalya'dan hem de Hellas'tan gelen ticaret eşyasının genel ambarıdır. Apameia, Marsyas Irmağı'nın kaynakları yanında kurulmuştur. Irmak, kentin ortasından akar ve kaynakları kentin içindedir, aşağıya doğru kentin civarında dolaştıktan sonra, şiddetli ve aceleci bir akımla Maiandros'a karışır.”

Bilindiği üzere kentteki Suriye egemenliği İ.Ö. 190 yılına değin devam etmiştir. Bu tarihe kadar olan süreçte bereketli Maiandros Havzası'nda kurulmuş olan Apameia hakkında Strabon (XII.8.15), Livius (XXXVIII.13.5) ve Plinius (*nat.* V.106) gibi eskiçağ yazarları yukarıda da görüldüğü üzere kentin nerede, hangi kral tarafından, hangi tarihte, neden veya ne amaçla kurulduğu konusunda ayrıntılı bilgiler vermiş olmalarına karşın ne yazık ki koloni tipi, koloni yönetimi, kolonistlerin kimliği gibi soruların yanıtlarını tam olarak vermemişlerdir. Bu sebepten yanıtız kalan söz konusu sorulara çok yakınlarda *Suriye Krallığı'nın Büyük Menderes Havzasındaki Kolonileri* (2000: 121 - 136) adlı bir araştırma yapan Mehmet Ali Kaya'nın makalesinden yapılan bazı alıntılarla aşağıdaki şekilde cevap vermeyi şimdilik uygun gördük.

Maiandros Irmağı Havzası'nda Kelainai'nin yakınında kurulmuş olan Apameia, Suriye kralları tarafından *kleros*¹⁶ tipinde kurulmuş bir koloni olarak Kaya tarafından aynen şu şekilde kaydedilmiştir (2000: 129 - 130): “Suriye kralları, tüm krallık toprakları üzerinde üç tip koloni kurmuşlardır. Bunların ilki *kleros* (κλήρος) tipi kolonilerdir. Bu tip kolonilerde, aktif veya ücretli askerlere ya da emekli askerlere (veteran) ekip biçmeleri için bir *kleros*, yani arazi veriliyor, bu askerler *kleros*'un karşılığı olarak Suriye ordusunda hizmet etmekle yükümlü kılınyordu. Çünkü verilen kraliyet arazisiydi ve bu arazi verildikten sonra da yasal olarak kralın olmaya devam ediyordu. Miras olarak bırakılabilen ve alınıp satılabilen *kleros*'un yeni sahibi de ilk sahibi gibi çağrıldığında orduya hizmet etmekle yükümlüydü”

Apameia'nın da içinde bulunduğu Maiandros Irmağı boyunca ve bu ırmağın kolları üzerinde ya da yakınında kurulan toplam onbir¹⁷ koloninin kurum ve kuruluşlarına, yönetimlerine ilişkin bilgiler yok denecek kadar azdır. Nitekim Kaya'nın (2000: 132 - 133) yaptığı söz konusu çalışmada Apameia ile birlikte Laodikeia ad Lycum, Hierapolis, Stratonikeia, Nysa, Seleukeia-Tralles ve Themisonion'da *gymnasion*ların bulunduğu bilinmektedir. Bu durumda Grek kentlerinin eğitim ve kültürel yaşamında önemli bir yeri olan *gymnasionun* Apameia'daki varlığı sonucu Suriye Krallığı'nın bu kolonide Grek kent kurumlarına sahip olunmasına izin verdiği anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle, Suriye krallarının yönetimi sırasında Apameia kolonisi *gymnasiona* sahip diğer koloniler gibi yönetsel olarak Grek kentlerine benzer şekilde örgütlenmiş olmalıdır.

Apameia'ya yerleştirilmiş olan toplulukların kimliğine gelince. Kolonistlerin kimliği hakkında her ne kadar tam ve kesin bilgiler ne yazık ki bize kadar ulaşmamış olsa da Apameia hakkında en önemli bilgilere ulaştığımız yukarıda adlarını saydığımız antik yazarlardan (Strab.

¹⁶ Suriye kralları tüm krallık toprakları üzerinde üç tip koloni kurmuşlardır. “Birinci tip yani *kleros* tipi koloni dışında ikinci tip koloniler sivil kolonilerdir. Bu tip kolonilerde kral, bir Grek kenti ya da kentlerinin vatandaşlarını kendisince seçilen bir yerde yeni bir koloni kurmak için gönderilebiliyordu. Bu yönüyle bu tip koloniler İ.Ö. 8. Yüzyılın ikinci yarısında kurulmaya başlayan Grek kolonilerine benzerlik göstermektedir. Üçüncü tip koloni, askerleri ve sivil vatandaşları birarada barındıran kolonidir.” Kaya 2000: 130.

¹⁷ Bu kolonilerden yedisi adlarını Suriye krallarından ya da kraliyet ailesine mensup bireylerden almıştır. Bunların ikisi Antiokheia, diğerleri Apameia, Nysa, Seleukeia, Laodikeia ve Stratonikeia adlarını taşımaktadırlar. Suriye krallarınca kurulmuş ancak adını kraliyet ailesi üyelerinden almayan dört koloni ise Blaundos, Apollonia, Hierapolis ve Themisonion'dur (Kaya 2000: 122 vd).

XII.8.15; Liv. XXXVIII.13.5 ve Plin. nat. V.106) ve Kaya'nın (2000: 127 vd.) yazdığı makaleden hareketle Apameia için gerekli olan insanların kimliğini saptamak mümkün olmuştur. Apameia'ya yerleştirilmiş kolonistlerin kimliği Kaya tarafından aynen şu şekilde verilmektedir (2000: 127 vd.): "...Büyük İskender Kelainai'a geldiğinde kent halkı kaçmış, kaledeki Pers garnizonu ise Makedon ordusuna karşı direnmeye çalışmış, ancak daha sonra direnmekten vazgeçerek Kelainai'ı Makedon askerlere teslim etmiştir. İskender'in ardıllarından olan Monophtalmos (Tek gözlü) lakaplı Antigonos'un Kelainai'ı kraliyet merkezi olarak kullandığı zamanda da bu yerleşmenin sakinleri olan Makedonlar, hiç kuşkusuz I. Antiokhos Apameia'yı kurunca, onun Kelainai'dan bu koloniye yerleştirmiş olduğu insanlardı. Bir başka ifadeyle Apameia'nın kolonistleri Kelainai'daki terhis edilmiş Makedon askerler ve gerektiğinde Suriye krallarının ordusu için asker kaynağı olarak gördüğü Makedon asıllı hazır birliklerden başka değildir."

Ancak Apameia'nın daha sonraları "Nuh'un Gemisi" ya da "kutu/sandık" anlamına gelen "Kibotos (ή κιβωτός)" adını da kullanmış olduğu kesin olarak bilindiğinden bu yerleşim yerinde özellikle İ.Ö. I. yüzyıldan itibaren zengin Yahudilerin yaşadığı da unutulmaması gereken bir diğer konudur. Nitekim İ.S. 3. yüzyılda basılmış imparatorluk dönemi kent sikkeleri üzerinde Nuh'un Gemisi'nin tasviri ile birlikte Η ΚΙΒΩΤΟΣ lejantı zamanımıza kadar gelmiştir. Numismatik kaynaklara bakıldığında bu durumun Hadrianus dönemi (İ.S. 117 - 138) sikkelerine yansımış olduğu görülecektir. Örneğin imparatorun egemenliği döneminde darbedilen bu sikkelerden birinde¹⁸ önyüzde *aegis* giyimli sağa dönük Hadrianus büstü yer almakta. Arka yüzdeki betimde ise Nehir Tanrısı Marsyas, üzerinde beş sandığın bulunduğu bir kaya oyuğuna uzanmış olarak resmedilmektedir. Marsyas, havaya kaldırmış olduğu sağ eliyle *cornucopia* yani bereket boynuzu ve sol elinde ise çift flüt tutmaktadır. Bu arada yanında ise içinden nehrin aktığı bir vazo görülmektedir. Ayrıca ΑΠΑΜΕΩΝΜΑΡΚΥΑΚ ΚΙΒΩΤΟΙ yazısı da bu tasvire eşlik etmektedir. Benzer türde bir başka sikke örneği de *Araps* (Arap) lakaplı I. Philippus döneminde (İ.S. 244 - 249) darb edilmiş, 3. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen bronz bir imparatorluk kent sikkesidir¹⁹. Ön yüzünde zırhlı ve *paludamentum*lu İmparator Philippus büstü bulunan sikkenin arka yüzünde kapağı yarım açık, dalgalar üzerinde yüzen bir sandık (ή κιβωτός) yer almaktadır. İçinde başları sola dönük bir erkek ve kadın figürü yukarıda ise zeytin dalı taşıyan bir güvercin vardır. Sandığın kapağında ise bir başka güvercin oturmaktadır. Sandığın solunda karada başı örtülü uzun *khiton*lu bir kadın ile kısa *khiton*lu bir erkek figürü bulunmaktadır.

Bu sikke örneklerinden de anlaşılacağı üzere demek ki kentte özellikle bu dönemlerde İ.S. II. yüzyılın başları ile III. yüzyılın ortalarında Yahudi toplumunun nüfusu ve nüfuzu da etkili olmuştur.²⁰ Ve kent büyük bir olasılıkla bu yüzden "Nuh'un Gemisi" ya da "kutu/sandık" anlamına gelen "Kibotos (ή κιβωτός)" adını almış olmalı.

¹⁸ SNGCop. 211; SNG München 155; SNGAul. 3492 ve BMC Phrygia 96.

¹⁹ BMC Phrygia 101.

²⁰ Anadolu şehirlerinin Roma idaresi altında basılmış olan sikkelerinin en enteresan olanları İ.S. 1.-3. Yüzyıllar arasına rastlayanlardır. Bu bronzdan ve madalyonlar şeklinde olan sikkeler, arkayüzlerindeki yazı ve resimler dolayısıyla, Anadolu'nun en eski din tarihi, sosyal ve siyasal tarihi, san'at tarihi, ekonomisi için birinci elden birer kaynak durumundadırlar. Bkz. Baydur 1998. Ayrıca Apameia kentindeki Yahudi toplumu konusunda Atilla Tekin tarafından 2008 yılında Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde savunulmuş olan "Apameia Kentinin, Tarihi Coğrafyası ve Sikkeler" başlıklı yüksek lisans tezinde daha detaylı bilgi bulunmaktadır. Bkz. Tekin 2008: 62 - 65.

İ.Ö. 188 yılında Romalılar ile Seleukoslar arasında yapılan ve tarihe “Apameia Barışı”²¹ olarak geçen antlaşma da burada gerçekleştirildi. İşte bu nedenle burada da Apameia kentinin Pergamon’un ya da Roma’nın tarihiyle nasıl ilişkili olduğuna kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Doğu Akdeniz dünyasında 280 yıllarından itibaren Mısır, Suriye ve Makedonya gibi üç büyük krallık arasındaki politik duruma dayanan gergin bir güç dengesi mevcuttu. Bu üç büyük gücün her biri de kendi etki alanlarını diğerlerinin aleyhine genişletmeye çabalyor eğer güçlerden biri daha hâkim bir pozisyona ulaşırsa genellikle diğer ikisi güçlerini ona karşı birleştiriyor ve böylece dengeyi koruyorlardı. Her ne kadar dönemin ilk altmış yılında Mısır diğerleri arasında öne çıkmış olsa da 220 yılına doğru tablo değişmeye başlamıştır. Suriye ve Makedonya’nın geniş ve enerjik hükümdarları III. Antiokhos (İ.Ö. 223 - 187) ile V. Philippos’un (İ.Ö. 221 - 179) iktidarındaki Ptolemaioslar, Mısır’ın kendi halinde pasif bir devlete dönüştüğü sırada ortaya çıktılar. Bir başka ifadeyle, Mısır’da 205 yılından sonra iktidara gelen V. Ptolemaios (İ.Ö. 204 - 180) tüm denge sisteminin ufak Hellen devletlerinden bazıları için tehlikeli olmaya başladığı bir noktada, Antiokhos ve Philippos’un iştahını kabarttı. Birkaç başka kent devletiyle birlikte Pergamon ve Rhodos, tehlikenin farkına vardılar ve ciddi bir adım atarak Romalılar’dan duruma müdahale etmesini istediler. Kısacası Mısır ve Suriye arasındaki V. Suriye Savaşı (İ.Ö. 202 - 200), II. Makedonya Savaşı (İ.Ö. 200-197), Antiokhos ile yapılan ve Apameia Barışı ile sonuçlanan Magnesia Savaşı (İ.Ö. 191 - 188) Hellenistik altın çağın politik sisteminin çözülüşü anlamına gelmekteydi²².

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere İ.Ö. 334 yılında Büyük İskender tarafından fethedilen Hellenistik dönem Apameia kenti, İskender’in ölümünden sonra Seleukoslar’ın (İ.Ö. 280 - 190) eline geçmişti. İ.Ö. 190 yılında ise Seleukosların eline geçen kent diğer kentlerin kaderini paylaşmış ve aşağıda da söz edeceğimiz üzere Magnesia Savaşı ile önce Pergamon Krallığı’nın daha sonra (İ.Ö. 133) Romalılar’ın idaresine geçmiştir.

III. Antiokhos’un İ.Ö. 190 yılında *Magnesia ad Splyum*’da Romalılara yenilmesinden yaklaşık iki yıl sonra İ.Ö. 188 yılında yapılan Apameia Barışı uyarınca Seleukosların kontrolündeki tüm bölgelerin Roma’ya destek sağlayan Pergamon Krallığı kontrolüne devredilmesi kapsamında Hellespontos Phrygia’sı, Büyük Phrygia ile birlikte Apameia da Pergamon Krallığı’nın denetimine geçti.²³ Öte yandan, Pergamon kralı II. Eumenes’e (İ.Ö. 197

²¹ Apameia Antlaşması, Roma ordusu ile Antiokhos’un ordusunun İ.Ö. 190’da Sipylos (Sipil) Dağı yamacındaki Magnesia (*Magnesia ad Splyum*)’da karşı karşıya geldiği “Magnesia Savaşı” sonrasında Roma’nın galip gelmesi üzerine Sardeis’te yapılan ön antlaşmada belirlenen esaslar doğrultusunda yaklaşık bir yıl sonra İ.Ö. 188’de Phrygia’daki Apameia (Dinar) kentinde imzalanmıştır. Antlaşma maddeleri için Polyb. XXI 43 (45); Liv. XXXVIII.38; Diod. XXIX.10 ve App. Syr. 38-39 gibi antik yazarlardan bilgi edinilmektedir. Ayrıca bkz. Magie 2001: 39-40, d.n. 55.

²² İ.Ö. 280 yılından 188 yılına kadar olan olaylar gerek antik yazarlar gerekse modern araştırmacılar tarafından mevcut kaynaklar ışığında kronolojik bir biçimde ve tarihsel bir bakış açısıyla çalışılmıştır. Konumuz çerçevesinde örneğin Magnesia Savaşı için bkz. Liv. XXXVII.39vd.; App. Syr. 31vd.; Magie 2001: 39 - 41, d.n. 54; Demircioğlu 1993: 337vd; Malay 1992: 51 - 58; Kaya 2009: 198 - 202.

²³ Tarihe “Magnesia Savaşı” olarak geçen ve sonuçta Anadolu’nun kaderini değiştiren bu büyük hesaplaşmada müttefik orduları Roma, Pergamon, Tralleis ve Girit askerlerinden, Antiokhos’un ordusu ise Suriye, Galatia ve Kappadokialı ücretli askerlerden oluşmaktaydı. Müttefik güçlerin ezici bir üstünlüğü ile sona ermiş olan bu savaş sonucunda Roma’ya destek veren Kral II. Eumenes’in (İ.Ö. 197 - 159) Apameia Barışı uyarınca elde ettiği egemenlik alanları Poly. XXI.46 (48) 2vd ve Liv. XXXVIII.39.7.’ a göre “Hellespontos” Phrygia’sı, Büyük Phrygia, Lykaonia, Milyas, Lydia, Tralleis, Ephesos ve Telmessos kentlerinden oluşmaktaydı. Ayrıca bkz. Magie 2001: 127, d.n. 56; Magie 2007: 43 vd.; Malay 1992: 59 - 63.

- 159) verilen toprakların içinde yer alan Lampsakos (Lapseki), Dardanos (Maltepe), Ilion (Hisarlık), Aleksandreia Troas (Eski İstanbul), Kyme (Nemrut Limanı), Smyrna (İzmir), Kalazomenai (Urla), Erythrai (Ildırı) ve Notion (Ahmetbeyli) gibi kentlere ise özgürlük ve vergi muafiyeti tanındı. Roma'ya karşı III. Antiokhos ile işbirliği yaptığı saptanan Temnos, Teos (Sığacık), Lebedos (Ürkmez) ile Kolophon (Değirmendere) da bağımlı hale getirildi (Malay 1992: 62 - 63).

Apameia kenti ile Attaloslar arasındaki ilişkileri göstermesi bakımından bu dönemde Apameia'da darp edilen sikkeler de büyük önem taşımaktadır. Roma nümismatlarından Howgego "*Sikkelerin Işığında Eskiçağ Tarihi*" olarak Türkçeye çevrilen eserinde (Howgego 1998: 62 - 63) Pergamon'daki Attaloslar hanedanının Seleukoslar imparatorluğunun zayıflığından yararlanarak İ.Ö. III. ve II. yüzyıllarda Küçük Asya'da büyük bir güç haline geldiğini belirtmekte. Hanedanlığın kurucusu Philetairos'tan (İ.Ö. 283 - 263) İ.Ö. 190'lara kadar olan süreçte ise darp edilen krali sikkelerin para piyasasında önemli bir rol oynamadığından söz ederek daha sonra yani İ.Ö. 190'ların sonları ile 170'lerin sonları arasında *kistophor*²⁴ sikkelerin basılmasıyla önemli bir değişikliğin gerçekleştiğini açıklamaktadır. Hatta söz konusu sikkelerin bağımlı kentlerin de içinde yer aldığı Attaloslar ülkesinde dolaşımda olduğu yorumunda bulunarak Apameia'nın da bastığı en eski paraların kistophor sikkeler olduğuna dikkat çekmektedir. Biz biliyoruz ki Apameia, Kistophorlar Birliği'nin üyesi bir kent olarak (Magie 2001: 153, d.n. 81; Bayatlı 1953: 26) o dönemde kistophorlar darp etmiştir. Yine biliyoruz ki Apameia kistophorları üzerlerindeki işaretlere göre kronolojik olarak üç ayrı grupta değerlendirilmekte. Dolayısıyla kentte darp edilen bu sikkeler, Apameia ile Pergamon Krallığı arasındaki ilişkileri gösteren önemli birer kanıt olarak karşımıza çıkmaktadır (BMC Phrygia 69-72; SNGCop.158). Örnek vermek gerekirse; İ.Ö. 189 - 133 tarihlerini taşıyan birinci grup Apameia kistophorları, üzerlerinde şehir monogramı olan A lejandı yanında çelenk, yıldırım, arı, fil başı, yıldız, *cornucopia* gibi değişik betimler de taşıyarak günümüze kadar gelebilmişlerdir. İ.Ö. 133'ten sonra darp edilen ikinci grup kistophorlarda ise bu kez şehir monogramı olarak AΠA yazısı ile birlikte *aulos* (flüt/kaval) ve genitivus durumunda magistratus isimleri görülmektedir. Üçüncü ve son grubu oluşturan kistophorlar ise "Proconsular kistophorlar" olarak da bilinir. Özellikle İ.Ö. 57 - 48 arasında darp edilen sikkeler üzerinde Latin harfleri ile birlikte o dönemin proconsul isimleri bulunmaktadır. Bu durumda Hellenistik çağda kentte çıkarılmış en eski sikke örnekleri olan bu kistophor örnekleri hiç şüphesiz Apameia kentinin Pergamon Krallığı'na bağımlı bir kent statüsünde olduğunu kanıtlayan en güzel nümismatik örnekler olarak bilinmektedir.

Gerçekten Apameia kenti Pergamon Krallığı idaresi altındaki bağımlı kent statüsünü özellikle Attaloslar'ın uyguladığı liberal tutumlar sayesinde İ.Ö. 133 tarihine kadar yerel karakterli bir Hellen polisi gibi korumuş ve sürdürmüştür (Malay 1992: 106).

İ.Ö. 133 yılında son Pergamon Kralı III. Attalos Philometor'un (İ.Ö. 138 - 133) topraklarını ve bununla birlikte Batı Anadolu egemenliğini Roma Devleti'ne bırakması sonucunda ise kent artık o dönemde Doğu'ya doğru yayılmacı bir politika izleyen Roma İmparatorluğu'nun topraklarına katılır (Magie 2001: 63 - 69; Malay 1992: 85 - 89; Kaya 2009: 206 vd.). Bir başka ifadeyle, İ.Ö. 129 yılında Roma senatosu tarafından Aristonikos

²⁴ Kistophor ("sandıklı" / "sandık taşıyanlar") sikkeler adlarını, ön yüz tiplerinden almışlardır. Ön yüz tipi, Dionysos törenlerinde kullanılan yuvarlak bir sepet (*cista mystica*) olup sepetin yarım açılmış kapağından bir yılan ya dışarıya çıkmaktadır ya da sepete dolanmıştır. Arka yüzde, birbirine dolanmış iki yılan ve süslü bir sadak vardır; ayrıca sikke boşluğunda darphaneyi işaret eden semboller, moonogramlar veya harfler bulunmaktadır. Bkz.Morkholm 2000: 187.

İsyamı'nın²⁵ bastırılmasından sonra Apameia, *Consul* M. Aquilius'a tayin edilen *Provincia Asia*'nın (Asia Eyaleti) sınırlarına dâhil edilmiş olur. Aquilius ve arkadaşlarının yapmış olduğu düzenlemeler sonucunda ise İ.Ö. 120 yılına kadar Pontus Kralı V. Mithridates'e (İ.Ö. 150 - 120) verilir (Kaya 2009: 209 vd.). İ.Ö. 120'de Mithridates'in ölümü üzerine eyleme geçen Roma senatörleri Apameia'yı Pontos Krallığı'ndan geri alır ve özgür ilan ederler (Kaya 2012: 385). Ta ki Birinci Mithridates Savaşı'na (İ.Ö. 88 - 85) kadar. Çünkü birçok Anadolu kentinin yaptığı gibi teslim olmak yerine direnen Apameia kenti Roma emperyalizmine karşı Anadolu halklarının savunuculuğunu yapan son Pontos kralı VI. Mithridates (İ.Ö. 120 - 63) tarafından bu tarihlerde yeniden ele geçirilir (App. *Mithr.* 19-20; Kaya 2012: 394). Hatta öğrendiğimize göre Mithridates İ.Ö. 88 yıllarındaki seferi sırasında Apameia kentinin depremlerle²⁶ harap olduğuna tanık olmuş ve kente imar faaliyetleri için 100 *talantonluk* maddi yardımda dahi bulunmuştur (Strab. XII.8.18; Karagöz 2005: 31; Tekin 2008: 154). Öte yandan otoritesini arttırmak adına Romalıları katletmekten de geri durmamıştır. Daha sonra diğer kentlere de uğrayarak adeta gövde gösterisi yapan Mithridates, Ephesos'a geldiğinde Romalıların ve İtalya kökenlilerin, çocuk çocuk, kadın erkek, özgür veya köle ayırt etmeksizin öldürülmelerini emretmiştir. Öyle ki tarihte "Ephesos Akşamı" adıyla geçen katliamda bir günde 80.000'den fazla kişinin öldürüldüğü söylenmektedir (Plut. *Sull.* 24.4; App. *Mithr.* 22-23; Arslan 2000: 136, d.n. 512-514).

Söz konusu katliamlar sonucu Küçük Asya'da egemenliğini ilan eden Mithridates, Rhodos'u kuşatmasına karşın alamayınca Anadolu'ya çekilmiş. Bu arada Roma *Senatus*'u Mithridates'e savaş ilan etmiş ve *Consul* Sulla komutasındaki Roma ordusu önce Khaironeia'da (İ.Ö. 86) bir yıl sonra da Orkhomenos'ta (İ.Ö. 85) Mithridates'in komutanı Arkhelaos'u yenerek Hellas'ın tamamına egemen olmuştu (Arslan 2000: 137; Tekin 2008: 155). Sulla daha sonra Hellespontos'tan (Çanakkale Boğazı) geçerek Anadolu'ya ayakbastı ve Mithridates'i barışa zorlayarak (Plut. *Sull.* 22 vd.; App. *Mithr.* 54 - 58) bazı düzenlemeler yaptı²⁷. İşte bu düzenlemeler sonucunda Apameia da *conventus iuridici* denilen bir mahkeme bölgesi merkezi haline getirildi. Hatta Cicero'nun bizzat verdiği bilgilerden, kendisinin İ.Ö. 51 yılındaki Cilicia valiliği sırasında bölgeye geldiğini ve Apameia'da üç gün kalarak kendi başkanlığında mahkemeler kurduğunu da öğrenmekteyiz (Hunter 1913: 79). Demek ki Laodikeia ve Synnada *conventusları* gibi Apameia da bu dönemde Cilicia eyaleti sınırları içerisindeydi. Ancak İ.Ö. 49 yılından itibaren Phrygia'daki üç *conventus* *Provincia Asia*'ya iade edilmiştir (Kaya 2005: 18 - 19).

Büyükölük açısından Ephesos ile kıyaslanabilen bu görkemli kent, yukarıda da ifade etmiş olduğumuz gibi tarihsel süreçte önce Kelainai daha sonra Apameia ya da Apameia Kelainai olarak isimlendirilmiştir. Ancak bu arada şunu da belirtmek gerekir ki kent özellikle İ.S. II. yüzyıl sonu ile III. yüzyıla tarihlenen bazı kent sikkeleri üzerinde de görüleceği üzere "kutu/sandık" ya da "Nuh'un Gemisi" anlamına gelen Kibotos adıyla da isimlendirilmiştir.

²⁵ Aristonikos İsyamı konusunda bkz. Malay 1992: 129 - 141.

²⁶ Bölgenin en dikkati çeken özelliği kırık faya sahip arazi hattına ve dolayısıyla sıcak-soğuk yer altı su kaynaklarına sahip olmasıdır. Bu nedenle kaplıcaların yoğun olması nedeniyle ve depremle olan ilişkileri nedeniyle antik yazarlar Phrygia Bölgesi'ndeki depremlerden de söz ederler. Bu felaketin sürekliliğini belgelemek açısından Apameia, İ.S. 53 yılında yani İ.Ö. 88 yılındaki deprem felaketinden yaklaşık 141 yıl sonra İmparator Claudius (İ.S. 41 - 54) zamanındaki depremden önemli derecede zarar görmüş ve kent bu nedenle İmparator tarafından 5 yıllığına vergiden muaf tutulmuştur (Tac. *Ann.* XII.58).

²⁷ Konuya ilişkin olarak bkz. Arslan 2000: 141, d.n. 527.

Kent tarihi açısından önemli olan bu bilgi de açıkça göstermektedir ki o çağlarda Apameia'da nüfuslu ve nüfuzlu bir Yahudi toplumu da yaşamıştır.

İmparatorluk döneminde kentteki refah düzeyinin daha da arttığına ilişkin bilgiler, İ.S. 1. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nda yaşamış olan Prusa'lı (Bursa) hatip, yazar, filozof ve tarihçi olan Dion Cocceianus Khrysostomos'tan gelir. Kelainai'luların kentlerini diğer uluslar için bir buluşma ve pazar yeri haline getirdiğini söylevlerinde dile getiren Dion Khrysostomos, Apameialıların yönetimleri altında birçok zengin kasaba ve köy bulunduğundan da söz etmektedir (Dion Chr. *Orat.* XXXV.14). Nitekim Kelainai'luların vergi miktarı onların diğer şehirlerarasındaki gücünün en büyük kanıtıdır. Bu da göstermektedir ki, Apameia Romalılar çağında ticari bir merkez olarak konumunu artırarak sürdürmüş olmalıdır.

Roma çağındaki durumu hakkında bundan fazla bir şey bilmediğimiz kent, Tacitus'un (Tac., *Ann.* XII.57) ifadesinden de anlaşılacağı üzere İ.S. 53 yılında İmparator Claudius (İ.S. 41 - 54) döneminde meydana gelen depremden önemli derecede zarar görmüş ve bu tarihten sonraki süreçte ayrıcalıklı konumunu olasılıkla yavaş yavaş kaybetmeye başlamış olmalı.

Anlaşılacağı üzere Hristiyanlık döneminde Pisidia bölgesine bağlı piskoposluk merkezlerinden biri olan kentten ne yazık ki günümüze fazla kalıntı gelebilmiş değildir. Doğal bir kayalığın batıya bakan yamacı üzerinde kurulu Hellenistik - Roma dönemi tiyatrosu ile *stasion* ve hamam belli başlı kalıntıları oluşturur (Sevin 2001: 205).

Burada yüzyıllar ötesinden gelen bizler açısından mitoloji bilmenin artık bir lüks değil zorunluluk olduğuna inanarak Apameia antik kentine özgü bir hikâyenin konu edindiği Manisa Müzesi'nde beyaz mermerden yapılmış *Marsyas Heykeli*'ne artık ilgisiz kalınmaması gerektiği konusuna değinilmiştir.

Sıradan biri için öncelikle "*kollarından ağaca asılmış bir adam heykeli*" olarak ilgi çekici gelen bu heykel grubu mitoloji bilenler tarafından Apameia'ya özgü bir hikâyenin başkahramanı olan Marsyas'ın Tanrı Apollon ile girdiği rekabetin anlatıldığı ünlü bir sanat eseridir. Bir başka deyişle, söz konusu sanat eseri, mitoloji ile ilişkilendirildiğinde Apameia halkının tüm zamanlar içerisindeki yaşam karşısında sergilediği duruşun bir yansımasıdır.

Gerçekten mitolojinin bize sunduğu bilgiler ışığında sanatsal motiflerle kimi kavramlar arasında bir bağ kurup ikonografik çözümlemeye bulunarak heykeltraşın eserine bilerek, bilinçli olarak koyduğu doğal, anlaşılmalı ve asıl anlamı bulmuş oluruz. Peki, estetik bir değer biçebildiğimiz bu sanat eserini Apameia kentinin eski çağ tarihini bilmeden ne kadar tadabiliriz? Bu sorunun bir tek cevabı var: Tadamayız..

Peki, o zaman bu durumda ne yapmalıyız? Bu sorunun da bir tek karşılığı var: Araştıracamız. Sanat tarihi boyunca sanatçılara bitmeyen hazine olmuş geleneksel kaynaklar içinde ilk sıralarda yer alan mitoloji ve tarih bilimlerine daha yakın ilgi duyacağız.

İşte o zaman mevcut mitoloji ve tarih bilgimiz sayesinde Manisa Müzesi'ndeki Marsyas Heykeli'nde bir yandan kimine göre bir satyr, kimine göre de bir çoban olan Marsyas ile Tanrı Apollon arasında yapılan en eski müzik yarışmalarından birine, öte yandan Phryg kralı Midas'ın ünlü eşekkulaklarına günümüzde ise Suçukan Parkı'ndaki kayalardan fişkıran Marsyas (Dinar) Çayı'na kadar pek çok ilginç bağlantılar keşfedeceğiz.

Kısacası söylemek istediğim şu: Topraklarımızın ve zamanımızın insanları yani bizler tarafından uzak geçmişimizden kalan ve Apameia'ya geçmişte olduğu gibi günümüzde de farkındalık kazandıran bu somut olmayan kültürel mirasımız artık asla yok sayılmayacak.

KAYNAKÇA ve KISALTMALAR**Antik Kaynaklar**

- App. Syr.** Appianos, *Appian's Roman History*. Translated by H. White (Loeb), London 1912 - 1913.
- App. Mith.** Appianos, *Appian's Roman History*. Translated by H. White (Loeb), London 1912 - 1913.
- Arr. anab.** Arrianos, *Arrian*. Translated by P.A. Brunt (Loeb), London 1976 - 1983.
- Diod.** Diodoros, *Diodorus of Sicily*. Translated by R.M. Geer (Loeb), London 1947.
- Dion Chr. Orat.** 36. Dion Chrysostomos, *Orationes Volume III: Discourses 31 - 36*. Translated by J.W. Cohoon - H. L. Crosby (Loeb), London 1940.
- Hdt.** Herodotos, *Herodotus*, Translated by A. D. Godley (Loeb), London 1926 - 1929.
- Hdt.** Herodotos, *Tarih*, Çeviren: Müntekim Ökmen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.
- Hom. Il.** Homeros, *İlyada*, Eski Yunanca Aslından Çevirenler: Azra Erhat - A. Kadir, İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2007.
- Liv.** Livius, *Livy From the founding of the city*. Translated by B.O. Foster (Loeb), London 1919 - 1951.
- Paus.** Pausanias, *Pausanian Description of Greece*. Translated by W.H. Jones (Loeb), London 1918 - 1935.
- Plin. nat.** Plinius, *Pliny Natural History*. Translated by H.R. Rackham, W.H.S. Jones, D.E. Eichholz (Loeb), London 1938 - 1971.
- Plut. Eum.** Plutarkhos, *Plutarch's Lives*. Translated by B. Perrin (Loeb), London 1959.
- Plut. Sull.** Plutarkhos, *Plutarch's Lives*. Translated by B. Perrin (Loeb), London 1959.
- Polyb.** Polybios, *The Histories*. Translated by W.R. Paton (Loeb), London 1922.
- Strab.** Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, Çeviren: Prof. Dr. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.
- Tac. Ann.** Tacitus, *Annales (The Annals of Tacitus)*, Translated by J. Jackson (Loeb), London 1963.
- Xen. Anab.** Ksenophon, *Anabasis "Onbinlerin Dönüşü"*, Çeviren: Tanju Gökçöl, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1974.

Modern Kaynaklar ve Kısaltmalar

- Akurgal 1995.** Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul: Net Turistik Yay.
- Altar 1981.** Cevat Memduh Altar, *Opera Tarihi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

- (4),
471 - 477.
Arslan 2000. Murat Arslan, *Galatlar: Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
Bayatlı 1953. Osman Bayatlı, *Bergama Tarihinde Sikkeler*, İzmir: Bergama Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları.
Baydur 1998. Nezahat Baydur, *Roma Sikkeleri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
BMC Phrygia British Museum Catalogues. *Catalogue of the Greek Coins of Phrygia* by Barclay v. Head, London: 1906.
Buckler 1935. W. H. Buckler, "Documents from Phrygia and Cyprus" *JHS*, 55 (1), 71 - 78.
Cohen 1995. Getzel G. Cohen, *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands and Asia Minor*, Oxford: University of California Pres.
Cömert 1999. Bedrettin Cömert, *Mitoloji ve İkonografi*, Ankara: Ayraç Yayınevi.
Dedeoğlu 1997. Hasan Dedeoğlu, "Manisa Müzesi'ndeki Marsyas Heykeli", *Arkeoloji Dergisi*, V, 145 - 147.
Demircioğlu 1993. Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi I. Cilt: Cumhuriyet - I. Kısım: Menşelerden Akdeniz Havzasında Hâkimiyet Kurulmasına Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Dilke 1894. Charles Wentworth Dilke, *Old English Plays: Being a Selection from the Early Dramatic Writers*, Vol. I, London: Whitthigham and Rowland.
Eitrem 1966. S. Eitrem, "Midas", *RE* XV/2, 1526 -1540.
Hirschfeld 1894. G. Hirschfeld, "Apameia Kibotos", *RE* I, 2664 - 2665.
Howgego 1998. Christopher Howgego, *Sikkelerin Işığında Eskiçağ Tarihi*, Çevien: Oğuz Tekin, İstanbul: Homer Kitabevi.
Hunter 1913. L. W. Hunter, "Cicero's Journey to His Province of Cilicia in 51 B.C.", *JRS*, 3/1, 73 - 97.
JHS *The Journal of Hellenic Studies*.
JRS *The Journal of Roman Studies*.
Karagöz 2005. Şehrazat Karagöz, *Eskiçağ'da Depremler*, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
Kaya 2000. Mehmet Ali Kaya, "Suriye Krallığı'nın Büyük Menderes Havzasındaki Kolonileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV, 121 - 136.
Kaya 2005. Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIV, 38, 11 - 30.
Kaya 2009. Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Roma Egemenliği (İÖ 205 - 25)", *Doğu Batı Düşünce Dergisi: Romalılar I*, 49, 195 - 233.
Kaya 2012. Mehmet Ali Kaya, *Türkiye'nin Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıkları II: Pers Hakimiyeti ve Hellenistik Dönem*, İzmir: İlya Yayınevi.
Kınacı 2012. Mesut Kınacı, "Eski Yunan'da Müziğin Kullanım Alanları",

- (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Magie 2001.** David Magie, *Anadolu'da Romalılar 1: Attalos'un Vasiyeti*, Çeviri: Nezih Başgelen - Ömer Çapar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Magie 2007.** David Magie, *Anadolu'da Romalılar 4: M.Ö. III. ve II. Yüzyıllarda Anadolu*, Çeviri: Nezih Başgelen - Ömer Çapar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Malay 1992.** Hasan Malay, *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*, İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.
- Morkholm 2000.** Otto Morkholm, *Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri: Büyük İskender'in Tahta Çıkışından Apameia Barışı'na Kadar (İ.Ö. 336 - 188)*, Çeviri: Oğuz Tekin, İstanbul: Homer Kitabevi.
- Panofsky 2012.** Erwin Panofsky, *İkonoloji Araştırmaları*, Çevirmen: Orhan Düz, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Pekman 1970.** Adnan Pekman, *Eskiçağ'da Bazı Anadolu Şehirlerinin Tanrı ve Kahraman Ktistes'leri*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ramsay 2003.** William M. Ramsay, *The Cities and Bishopric of Phrygia*, Vol. I-II, USA: Elibron Classic Series.
- RE Pauly - Wissowa Real Encyclopadie der Klassischen Altertumswissenschaft.**
- Ruge 1921.** W. Ruge, "Kelainai", *RE XI*, 133 - 134.
- Ruge 1941.** W. Ruge, "Phrygia (Topographie)", *RE XX/1*, 781 - 868.
- SNGAul.** *Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland.* Sammlung H. von Aulock.
- SNGCop.** *Sylloge Nummorum Graecorum. Copenhagen.* The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum.
- SNG München** *Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland.* Staatliche Münzsammlung München.
- Sevin 1985.** Veli Sevin, "Frigler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Cilt I, 248 - 274.
- Sevin 2001.** Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Smith 2002.** R.R.R. Smith, *Hellenistik Heykel*, Çeviren: Ayşin Yoltar Yıldırım, İstanbul: Homer Kitabevi.
- Tekin 2008.** Atilla Tekin, "Apameia Kentinin Tarihi Coğrafyası ve Sikkeleri" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Tekin 2008.** Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uçankuş 2002.** Hasan Tahsin Uçankuş, *Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Walkens 1977.** M. Walkens, "Phrygian Votive and Tombstones as Sources of the Social and Economic Life in Roman Antiquity", *Ancient Society*, 8, 277 - 315.
- Wellmann 1894.** M. Wellmann, "Antiochos", *RE I/2*, 2450 - 2455.
- Wilcken 1894.** U. Wilcken, "Apama", *RE I*, 2662 - 2663.

Resim 1
Manisa Müzesi'ndeki Marsyas Heykeli*

*Manisa Müzesi Eski Müdürü Hasan DEDEOĞLU'nun *Manisa Müzesi'ndeki Marsyas Heykeli* (1997:Levha/Plate LVI)'dan alınmıştır.